

A kapunak a város felőli oldalán pedig az építkezés befejezésének dátuma olvasható: MDCCCXLIV. A Duna jobb partján is épültek erődök. Így már a XVI. századtól meglévő Csillag-erőd mellett a XIX. század hatvanas, hetvenes éveiben két erőd épült fel: a Pozsonykapuval szemben a Monostori erőd, valamint a várost déli irányból védelmező Igmándi erőd. Ezekkel az építkezésekkel teljessé vált a komáromi erődrendszer.

Nem hiába készült el az újjáépített várerőd, mert az 1809-es győri csata után – Napóleon elől menekülve – Ferenc császár az egész udvarával Komáromba jött. 1809. június 14-én a Győr előtti csatatéren az osztrák–magyar sereg vereséget szenvedett Napóleon hadaitól. (Ebben a csatában részt vett Jókai Mór édesapja, mint felkelő hadnagy, sőt meg is sebesült.) Egy hónapot időzött itt az udvar, július 14-től augusztus közepéig. Ferenc császár ekkor elrendelte, hogy Komáromot tovább kell erősíteni, hogy az a Monarchia legerősebb támaszpontjává váljon, akár 200 000 katona befogadására is alkalmas legyen.¹¹ Ebben az évben nevezték ki Komárom-vár parancsnokává Davidovich Pál tábornokot, aki haláláig, 1814-ig töltötte be ezt a magas rangot. Síremléke a görögkeleti templom oldalán látható. A régi komáromiak elbeszélése alapján tudjuk, hogy 1809-ben Ferenc császár és király városunkban a Rác (Nádor) utcában lévő ipartestületi székház palotájában rendezte be főhadiszállását. Július 27-én nagyszabású hadgyakorlatot tartottak a király jelenlétében. Az imitált várostrom tapasztalatait figyelembe véve folytak az építkezések. Augusztus közepén az udvar Tatára vonult, és a király onnan irányította a birodalmat. Az ottani Esterházy kastélyban írta alá október 14-én a háborút lezáró schönbrunni békeszerződést.

Szénássy Zoltán

Társadalmi és politikai küzdelmek a reformkori Jászkunságban

Az Alföld középső részén, több tagban elhelyezkedő Jászkun vagy Hármaskerület a XIX. század elején a Magyar Királyság átlagos nagyságú és népességű törvényhatósága volt. Területe mintegy 890 ezer kat. holdat tett ki, amely 25 falut és mezővárost, valamint 55 puszta-t foglalt magában. Színmagyar népességét 1830-ban 162 539, 1849-ben 178 187 főben adták meg. A törvényhatóság rendkívüli területi „szórtsága” mellett sajátos társadalmával, igazgatási rendszerével is eltért a vármegyéktől.

A hazánkban bizonyíthatóan a XIII. századtól megjelenő, privilegizált, katonáskodó népelemként letelepített jászok és kunok királyi koronabirtoknak minősülő szállásterületei a török kiűzését követően szerveződtek egységes törvényhatósággá, miután I. Lipót 1702-ben eladta a Jászkunságot a Német Lovagrendnek. A földesúr azonban a lakosság ellenállása miatt képtelen volt robotoltató majorságokat létrehozni, s kénytelen volt taksafizetésben kiegyezni. Ugyanakkor a jászkunokat a katonáskodás privilegialis kötelezettsége továbbra is terhelte. Lovasokat állítottak 1718-ban, 1735-ben, majd 1740-től évenként az osztrák örökösödési háborúban.

A Jászkunság 1745-ben pénzügyi és katonai kötelezettségek vállalása (580 000 rajnai forint visszafizetése, 1000 lovas kiállítása, a későbbiekben a nemesi felkelésekben való részvétel, a királyi adók és szolgálatok teljesítése) révén nyerte vissza lakosainak, területének szabadságát, privilégiumait. A redempció (redemptio) „megváltkozás”, „jogvisszaszerzés” volt, egyes történészeink pedig egyenesen az első magyarországi örökváltságnak tekintik. A privilegizált státusz visszanyerésének jelentősége többek között abban rejlett, hogy e kiváltságok – bár feudális megfogalmazásban és áttételeken keresztül – a törvény előtti egyenlőség, a közös teherviselés és a tisztviselők szabad választása polgári jogelveinek egyik első hazai megfogalmazását tartalmazták.

A redempció a jászkun társadalom történetében meghatározó esemény volt. A korábban egységes szabadparaszttság végérvényesen két nagy részre szakadt, s kialakult egy meg-

¹¹ Takáts Sándor: Lapok egy kisváros... múltjából. Zeigler Károly Könyvnyomdája. Komárom. 1886. 173. old.

váltakozásban közreműködő birtokos (redemptus), s egy abból jórészt kimaradt, zömmel birtoktalan (irredemptus) réteg. A megváltott földekből s a visszanyert privilégiumokból való részesedés alapja a redempciós terhekhez való hozzájárulás mértéke lett. A redemptusok és irredemptusok mellett idővel megjelent egy harmadik réteg is, a teljesen jogtalan zselléreké.

A redemptus birtokos réteg a XVIII. században még a népesség döntő többségét alkotta, s 1848-ig – talán a Kiskunság kivételével – ezt a túlsúlyát meg is tartotta. A birtokosság fő célja egyrészt a nem redemptus rétegek földhasználatból való teljes kiszorítása lett, ami a kerületi közigazgatás határozataiban jól dokumentálható. Kevésbé volt sikeres az a törekvés, hogy a redemptusokat országos nemesként ismertessék el, noha előszeretettel hivatkoztak arra, hogy IV. László 1279-es törvényei a kunokat nemeknek ismerték el.

1790-től a jászkunok nemességének kérdése a rendi országgyűlés elé is bekerült. A tárgy felvetését nagyban elősegítette a szabad kerületek országgyűlési képviselőletét biztosító 1791. évi XXIX. törvénycikk, ám a nemesítés ügye végül mégis elutasítással végződött. Emiatt a XIX. század elején a diétákon a jászkunok a birtokosok terheinek a nemesekéhez való lassú közelítésére tettek kísérletet, de 1830-ban ez a törekvés is elbukott. A folyamat utolsó fázisaként 1832-től a jászkun privilégiumok nemesi és jobbágyi jogainak és terheinek (nemesi felkelés, illetve katonaaállítás, adózás) a redemptusok és nem redemptusok közötti felosztását szorították volna elérni, de – mint arra a Kerületek maguk is ráébredtek – a feudális kiváltságok lebontásának időszakában ez már végképp időszerűtlen és kivitelezhetetlen volt.

A sikertelenségben nagy szerepe volt annak, hogy a törvényhatóság nem játszott a diétákon számottevő szerepet. A vármegyék soha nem fogadták el magukkal egyenrangúnak a szabad kerületeket, s azok szavazata soha nem is döntött az alsótábla vitáin. A csekély országgyűlési tekintély növelésére 1830-ig általános gyakorlattá vált a Jászkunságban, hogy az első követi tisztre a mindenkori nádori főkapitányt (a Kerületek nádor által kinevezett legfőbb, leginkább a vármegyei főispánokhoz hasonlítható jogkörű főtisztviselőjét), a „Jászkunok Grófja és Birája” titlust viselő Habsburg nádorok bizalmasait kérték fel. A jászkun követek fő célja így aztán a privilégiumok mindenkori védelme, esetleges szélesítése, az adóterhek csökkentése volt, országos kérdésekkel legfeljebb csak helyi összefüggéseik alapján foglalkoztak. (Különösen a kerületi nemesek mozgalmaitól tartottak, kik országos jogaiknak a jászkun privilégiumok ellenében történő maradéktalan érvényesítésére törekedtek.) A hagyományos jászkun országgyűlési gyakorlatot csak egyetlen alkalommal hagyták figyelmen kívül.

Az 1832/36-os országgyűlésre a Jászkun Kerület első követeként – Somogyi Antal főkapitány visszautasítása nyomán – Illéssy János (1792–1867) nagykun kapitányt küldte, ki a feudális viszonyok felszámolásának következetes híveként vált ismertté. Tévékenységét megkönnyítette, hogy a követi utasítások szinte nem is foglalkoztak a polgári átalakulás országos kérdéseivel, s így e tekintetben saját álláspontját fejthette ki. Változás 1834 elejétől következett be. Illéssy a kerületi nemesek feletti ítélkezés ügyében kirobant alsótáblai vitában nem tudta megvédeni azt a jászkun jogelvet, miszerint minden lakos felett egyformán a helyi bíróságok, s a nádori bíróság ítélkezik. Az eset előrevetítette, hogy a nemesek – a „törvény előtti egyenlőség” kerületi megszűntével – a közös teherviselés alól is ki próbálják majd vonni magukat.

A Jászkun Kerület csak a nádor és a felső tábla segítségével tudta a helyi nemesek ügyét a napirendről levétni. Az eset bizonyította, hogy a meglehetősen heterogén országgyűlési reformer csoportok a Jászkunság számára bizonytalan szövetségesek, s a feudális eredetű jászkun privilégiumok megmaradása hosszabb távon csak az országos politika konzervatív erőire támaszkodva biztosítható. Ennek eredményeként Illéssy az országgyűlésről visszahívták, utódának pedig a nádor véleményének kötelező kikérését hagyták meg. 1834 nyarától a Jászkun Kerület országos kérdésekben már rendre a reformelképzelések ellen szavazott.

Különösen súlyos következményekkel járt, hogy József nádor 1836 végén verbói Szuha Imrét (1768–1872), Fejér megye korábbi hírhedten konzervatív országgyűlési követét nevezte ki a Jászkun Kerület nádori főkapitányának. Az 1848 márciusáig hivatalban maradó Szuha az adminisztrátorhoz hasonlítható merev, konzervatív rendszert hozott létre. Működése során a jászkun privilégiumok ellenében adómentességet kiharcoló, s az éves tisztújítást formálissá, megbízatását örökletessé tevő kerületi tisztikarra támaszkodott. Szuha fokozatosan korlátozta a jászkun képviselői szervek működését, s a közösségek jogait a követi utasításokban való részvétellel és Kerületeket érintő országgyűlési tárgyak véleményezésével kapcsolatban.

Főkapitányi jogkörét követi megbízatása alatt is megtartva – miáltal egyes kérdésekben függetleníthette is magát küldőtől – háromszor volt törvényhatósága országgyűlési követe.

A kerületi képviselői rendszer problémái az 1830-as évek második felétől sorozatos mozgalmakhoz vezettek. Különösen fontos volt e tekintetben a jászkun tagosítások megindulása, minek eredményeként számottevő tömegek kívántak élni képviselői jogaikkal. Ezek korlátozása nyomán a helyi mozgalmak mindinkább a közigazgatás privilegialis elvek alapján történő átszervezése igényében (az 1790 óta húzódó rendszeres bizottsági munkálatokban szereplő kerületi „coordinatio”, vagy „belrendezés”) egységesültek, mit az 1843-as követi utasítások közé is felvettek. Szluha az utasítások ellenére a diétán nyíltan a „belrendezés” ellen lépett fel, ami a Jászkun Kerületben óriási felháborodást váltott ki. A nyár folyamán a Jászkunság mindhárom kerületében a belrendezést támogató mozgalmak szerveződtek, s az országgyűléshez is petíciók juttattak el ennek érdekében. Szluha a megmozdulásokat önkényesen néplázításnak minősítve a tisztviselői kar segítségével 1844 végére sikerrel letörte ugyan, de durva módszerei, nyilvánvaló jogsértései miatt saját és törvényhatósága nevét is országosan hírhedtté tette. A kerületi közgyűlés – tartva a nádorral való konfrontációtól – Szluhát a követi utasítások megszegése miatt felelősségre vonni nem merte, s intézkedéseit utólag jóváhagyta.

A botránnyos események József nádort is elgondolkodtatták. 1845-ben a jászkun redempció centenáriuma, majd a főherceg ötven éves nádori jubileuma közelgett, a közhangulat azonban koránt sem volt ünnepi. Ezért József nádor az 1845 májusi redempciós ünnepekre eltörölte a kerületi tisztikar – közös teherviselést sértő – adómentességét, s a petíciós mozgalmak vezetőinek büntetését is mérsékelte. Ezek az intézkedések helyreállították a nádori tekintélyt, s végső soron Szluha helyzetét erősítették meg. A főkapitány az 1847/48-as országgyűlésen újra szabotálta a kerületi belrendezést, sőt a törvényhatóság tájékoztatását is elhanyagolta. E sajátos helyzetben a kibontakozás lehetőségét végül 1848. március 15-e teremtette meg.

A Szluha-éra 12 éve kétségekívül bebizonyította, a hagyományos jászkun provincializmus, az úrbéres jobbagysággal való sorsközösség elutasítása (a nemességhez való jogi felzárkózás) már nem járható út. Kétségtelen ugyan, hogy 1848-ig a kerületi társadalmi és politikai mozgalmak mindenkor, kizárólag a jászkun privilégiumok értelmezése körüli kérdésekben csúcsosodtak ki (s a privilegialis kereteket soha nem sértették), ám mindinkább a polgári viszonyok felé mutató elvei, s ezek érvényesítése került a viták középpontjába. A korszak végére számosan rádöbentek: a jászkun privilégiumok demokratizmusának érvényesítése tartósan csak az országos polgári átalakulás révén biztosítható.

Bagi Gábor

Város a háttérben

Karcag 1848–49-ben

A Jászkun Kerületnek (Jászság, Nagykovács, Kiskovács) az 1745. évi redempció jó száz évvel korábban megteremtette azokat a lehetőségeket, amelyeket az ország parasztságának az 1847/48. évi áprilisi törvények hoznak majd el.¹ A forradalom és szabadságharc igazi vívmányai tehát itt nem bírtak jelentőséggel, de a sajátos belső társadalmi–gazdasági fejlődés jegeit viselő kerületek, maguk is számos belső, részben sajátos fejlődésük eredményezte,

¹ Mária Terézia 1745. május 6-án aláírt oklevele lehetővé tette, hogy a kerületek lakói 580 ezer rajnai forint lefizetése és 1000 lovaskatona kiállítására és felszerelésére után megváltás magukat (redempció) a Pesti Invalidus Ház földesúri hatósága alól, visszanyerjék korábban elvesztett kiváltságaikat. A redempcióval megváltott földek, örökös használatra a megváltás összegét befizető lakosok tulajdonába mentek át, azzal szabadon rendelkezhettek. 1745-től a kerületben megszűntek az úrbéri terhek, a lakosok tisztségviselőiket, vezetőiket és papjaikat maguk választhatták, mentesültek a rév- és vámonkon a harmincadfizetés alól, a törvény előtt egyenlőek voltak (legfőbb bírójuk a Magyar Királyság mindenkori nádora), vármegyés helyeken bárkit bíróság elé idézhettek, de felettük csak az említett nádori hatóság bírálható. Köteleességeik közé tartozott az állami hadiadó fizetése, az átvonuló katonaság szállásolása, fuvarozása, élelmezése (kvártély, forspont, porció), az országos nemesi felkérésekben való részvétel, ezen felül alkalmasszerűen só- vagy gabonaszállítás az állam részére.